

РЕФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК ФОРМ ВЛАСНОСТІ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ УКРАЇНИ

М. В. Болдуєв,
к. е. н., доцент, Гуманітарний університет
"Запорізький інститут державного
та муніципального управління"

У статті з позицій економічної теорії і багатовікової практики функціонування ринкової економіки досліджено проблеми приватної власності як основної детермінанти ринкової системи господарювання. Виходячи із змісту понять "роздержавлення" і "приватизація", доведено, що становлення ринково-підприємницького середовища не вимагає різноманіття форм власності й господарювання. Неодмінною і достатньою умовою цього процесу є забезпечення всім суб'єктам економіки економічного і юридичного статусу товаровиробника й хазяїна виробництва.

At the article from positions of economic theory and centuries-old practice of functioning of market economy problems are investigational private property as basic determinants of the market system of menage. It is well-proven that becoming of market-enterprise environment, does not require the variety of patterns of ownership and menage. Providing is the necessary and sufficient condition of this process to all subjects of economy of economic and legal status of commodity producer and owner of production.

ВСТУП

Усі сучасні моделі аграрної економіки в країнах з ринковою економікою формувалися спонтанно, еволюційним шляхом. Форми власності і господарювання функціонували та розвивалися відповідно до дії законів ринку, тобто через механізм цін і конкуренцію здійснювався природний відбір більш ефективних форм господарювання і окремих господарств. Ті, що не відповідали таким вимогам, банкрутували. І лише з 30-х років ХХ ст. держава почала активно втручатися в аграрну сферу економіки, через що остання була повністю одержавлена.

На початку корінних перетворень національної економіки, у т.ч. її аграрного сектора, практично загально визнаною була теза, відповідно до якої "альтернативи переходу до ринку в Україні немає", що й довів досвід неринкового функціонування державно-планової економіки радянського зразка. Однак така стратегічна установка має надто загальний характер з урахуванням розмаїтості сучасних моделей економіки

ринкового типу і систем аграрних відносин, що, правда, як вихідний момент загальної стратегії переходу на принципи ринкової системи господарства вона цілком прийнятна.

Теоретичні й практичні питання реформування інституту власності в сільському господарстві України розглядалися в наукових працях В.Г. Андрійчука, В.І. Бойка, В.І. Власова, І.І. Лукінова, П.Т. Саблука, С.В. Савченка та ін.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Узагальнити досвід формування інституту власності в сільському господарстві України з метою забезпечення подальшого наукового обґрунтування напрямів удосконалення механізму державного управління соціально-економічними процесами в галузі.

РЕЗУЛЬТАТИ

Товарне господарство, чи як тепер прийнято його називати — "ринкова економіка", формувалося еволюційним шляхом не одне сторіччя. "Ніхто не вигадав цю систему, вона

сама "проросла" і розвивалася з часом" [2, с. 70]. У загальному розумінні поняття ринкової економіки означає таку систему господарства, коли індивідуальні виробники і споживачі взаємодіють за допомогою ринку з метою вирішення загальних проблем економіки: що, скільки, як і для кого виробляти?

Тому економічна історія не знала якогось перехідного етапу до ринку. Протягом тривалого часу ринкові (товарно-грошові) відносини мирно співіснували з натуральним господарством, поступово витісняючи їх. І лише з ХVІІ ст. можна говорити про ринкову систему господарства в ряді країн Заходу (Нідерланди, Англія) як "упорядковану анархію", саморегульовану систему господарства, засновану на економічній свободі виробників. Дійсно, в умовах ринку можна робити що хочеш, але "якщо хтось діє так, що ринок цього не приймає, то ціною індивідуальної свободи стає економічне банкрутство" [45].

Економіка України в складі СРСР двічі протягом 80 років зазнавала "революційних" перетворень: спочатку відбувся перехід від ринкових до централізовано-планових відносин (20—30-ті роки), а тепер навпаки — від переважно командно-адміністративних до ринкових. Природно, що нині нам доводиться звертатися до теорії товарного господарства не з абстрактних міркувань, а з погляду її застосування на практиці.

Матеріальною передумовою і загальною умовою виникнення ринкового господарства, як відомо, є суспільний поділ праці, що досяг певного ступеня зрілості. Тому поділ праці — неодмінний атрибут товарного господарства. Однак сам по собі він не породжує ринкових відносин. У економічній літературі все ще немає єдності поглядів щодо безпосередньої причини, яка зумовлює появу товарно-грошових відносин, ринкового господарства. Такою причиною одні називають приватну власність, інші — господарську самостійність виробників, що виготовляють якийсь продукт. З приводу основного ресурсу в сільському господарстві — землі, деякі вчені стверджують, що "неможливо організувати підприємництво, бізнес (що є визначальним у ринкових відносинах) на землі не будучи її власником" [6, с. 20]. Правильне, науково обґрунтоване вирішення цієї проблеми має принципове значення не тільки для теорії, але й практики перехідної економіки.

У ряді постсоціалістичних країн зараз триває ринкова трансформація державно-планової економіки, для якої, зауважимо, був характерним досить розвинутий суспільний поділ праці. І якщо стати на позицію тих, хто вважає, що приватна власність —

це неодмінна умова (безпосередня причина) становлення та функціонування ринкових відносин, то виходить, що всю державну і колгоспно-кооперативну власність слід перетворити в приватну. Але це суперечить і економічній теорії, і практиці функціонування ринкової системи господарювання в т.зв. капіталістичних країнах. Там у ринковому режимі функціонують багато державних, комунальних, народних й інших типів господарств, що базують свою діяльність на спільних формах власності.

Тому з позицій економічної теорії і багатовікової практики функціонування ринкової економіки принциповою помилкою є погляд на приватну власність як основну детермінанту ринкової системи господарювання. Приватна власність існувала й при натуральному господарстві, але вона не породжувала виробництва товарів (наприклад, у рабовласницькому і товарному господарстві). Виходить, що сама по собі приватна власність ще не породжує ринкових відносин. Безпосередньою їхньою причиною слід вважати економічний суверенітет і засновану на ньому господарську самостійність виробників. Лише за цих умов та існування поділу праці виникають і функціонують особливі ринково-підприємницькі відносини, суттю яких є те, що кожен суб'єкт господарювання має потребу в різноманітних благах, необхідних для задоволення складної гама його інтересів, при цьому він сам спеціалізується на виготовленні одного чи декількох продуктів. Будь-який поділ праці, починаючи з внутрішньовиробничого і закінчуючи міжнародним, є істотним чинником зростання продуктивності праці, зниження витрат виробництва, підвищення якості продукції, а тому спеціалізація відома людству з найдавніших часів.

Якщо всі інші виробники знаходяться в такому ж становищі, то вони об'єктивно змушені обмінюватися продуктами своєї праці і тим самим мають можливість задовольняти свої численні потреби. Такий обмін здійснюється стихійно через ринок, шляхом купівлі-продажу продуктів, що стають таким чином товарами на ринку. Зрозуміло, що ринковий обмін може нормально функціонувати за умови еквівалентності, інакше товаровиробник не зможе відшкодувати витрати на виготовлення товару, а тим більше, вести розширене виробництво.

Ринок, таким чином, опосередковує проміжну стадію відносин між виробництвом, що завершилося, і споживанням, що ще не почалося. Іншими словами, він забезпечує органічний зв'язок між виробництвом і споживанням. На ринку відбу-

вається або суспільне визнання виробленого суверенним виробником продукту (якщо він буде реалізований, то набере форми товару), або ж невизнання (коли продукт не матиме попиту і залишиться просто продуктом праці). Отже, ринок — це анонімний замовник на виробництво того чи іншого продукту. Це не тільки сфера обміну, але і найбільш важливий механізм, що регулює горизонтальні зв'язки між економічно самостійними товаровиробниками, тобто ринкові відносини.

Приватна власність є важливим атрибутом ринкової економіки, особливо епохи вільної конкуренції. Саме вона забезпечує найбільший економічний суверенітет суб'єктам ринкової економіки, високу мотивацію до ефективної господарської діяльності і відповідальність за її результати. Ми лише підкреслюємо той факт, що між приватною власністю і товарно-грошовими відносинами немає причинно-наслідкового зв'язку, тобто невірно стверджувати, що приватна власність неодмінно і завжди породжує товарне виробництво. Останнє може функціонувати і при інших формах власності.

Багатоукладність економіки теж не є обов'язковим атрибутом ринкової економіки. Теоретично вона цілком може бути одноукладною, а багатоукладна — неринковою. За радянських часів, наприклад, аграрний сектор був трьохукладним, а повноцінні ринкові відносини так і не склалися.

Різноманіття форм власності й господарювання зумовлене іншими причинами й у свою чергу породжує за певних умов "ефект різноманіття". Мова йде про той випадок, коли кожна форма власності й господарювання знаходить свою "нішу" в системі аграрних відносин, коли найбільш повно виявляються її достоїнства та пом'якшуються недоліки.

Вищесказане стосується відомих положень економічної теорії. Ми їх нагадали лише тому, щоб показати, які умови необхідні для формування ринкової моделі аграрних відносин і чи були вони властиві усупільненому сектору аграрного виробництва до початку його реформування.

Загальна умова товарного господарства — суспільний поділ праці, безсумнівно, була притаманна колгоспно-радгоспному сектору. Але сама по собі вона не породжує повноцінного ринкового обміну. Інший неодмінний атрибут останнього — економічна самостійність виробників — практично був тоді відсутній. Рівень оперативного-господарської самостійності, яку мали радгоспи й у дещо більшій мірі колгоспи, був недостатнім для ринкових зв'язків. У державному секторі і юридично, і фактично ринкові відносини при відсутності комерціалізації держпід-

приємств узагалі неможливі. Ринок передбачає існування відносин між різними суверенними суб'єктами, а якщо суб'єкт власності і господарювання один і той же, то ринкові відносини не виникають. Усередині держсектора ринкові відносини можуть виникнути тільки між комерціалізованими держпідприємствами — по горизонталі — або між ними й іншими недержавними підприємствами. Тут очевидна певна аналогія із взаємозв'язками між фірмами і підприємствами усередині великих корпорацій, що мають виробничо-фінансову автономію, або внутрішніми зв'язками нинішніх об'єднань фермерів, кооперативів і т.п.

Отже, початковим моментом і неодмінною загальною умовою формування ринково-підприємницького середовища повинне було стати роздержавлення суспільного сектора в сільськогосподарському виробництві. Оскільки даний процес торкається безпосередньо суб'єкта власності і управління (радгоспи) держави і суб'єкта державного управління (колгоспи), то роздержавлення в найбільш загальному значенні цього поняття означає позбавлення держави функцій суб'єкта господарювання, верховного розпорядника (менеджера) виробництва, який керує вертикальними і горизонтальними зв'язками. Але в умовах суспільного поділу праці зберігається необхідність координації горизонтальних взаємозв'язків між економічно суверенними спеціалізованими підприємствами. Поки що людству відомі лише два механізми їх регулювання: державний і ринковий. А тому відмова від першого і другого означала б абсолютний економічний хаос. А ринковий і державний механізми забезпечують порядок — у першому випадку спонтанно, у другому — свідомо. Але ринковий механізм передбачає юридичну й економічну самостійність усіх суб'єктів господарювання, і процес роздержавлення покликаний її забезпечити.

В економічній літературі майже аксіоматичним стало положення про те, що обов'язковою умовою переходу до ринку є приватизація, яку часто розуміють лише як перетворення державної власності в інші форми, що обов'язково супроводжується зміною власника і появою нового — приватної особи, колективу, сімейного господарства, акціонерного товариства тощо. В основі такого перетворення лежить правове визнання кожного суб'єкта власником капіталу — реальної цінності, якою він володіє і використовує [4].

Приватизація являє собою один з напрямів роздержавлення, образно кажучи, найбільш кардинальний в тому сенсі, що забезпечує економічну самостійність новому власни-

ку, який стає і власником виробничих ресурсів, і результатів їхнього використання, і хазяїном виробництва.

Іншим способом роздержавлення є комерціалізація підприємств, що належать державі. Тут роздержавлення не супроводжується приватизацією, а відбувається комерціалізація державних підприємств, перехід їх у ринково-підприємницький режим господарювання (дотримання правил ринкової поведінки).

Для здійснення комерціалізації державних підприємств достатньо прийняття нормативних актів — урядового чи президентського рівня, які б їх наділяли статусом юридичної особи з одночасним забезпеченням господарської самостійності. Іншими словами, комерціалізація означає, що на державне підприємство поширюється дія правових норм, які регулюють діяльність недержавних підприємств.

У цьому зв'язку важливо з'ясувати питання щодо форм і меж комерціалізації державних підприємств. У загальній постановці мова йде про ступінь відділення права власника від права господарювання, тобто про те, якою мірою власник (державна) передоручає свої об'єкти іншому суб'єкту (в особі адміністрації підприємств, трудового колективу чи навіть приватної особи) для їх подальшого використання в господарській діяльності. Економічна роль держави тут може бути різною, і, відповідно, різним є ступінь господарського суверенітету підприємства, що знаходиться в межах державного сектора.

Умовно тут можна виділити нижчу (мінімальну) і вищу межі, коли держава залишається в системі відносин власності й господарювання, а державному підприємству забезпечується економічний і юридичний статус підприємця.

На наш погляд, мінімальна межа комерціалізації держпідприємства повинна забезпечити йому режим самофінансування, виробничо-організаційну автономію, самостійність у розподілі доходу (прибутку), відповідальність за результати господарської діяльності.

Повна економічна самостійність держпідприємства має місце в тому випадку, коли держава залишається тільки власником умов виробництва, але не втручається в сферу господарювання. Держава стає звичайним власником, який розраховує одержати дохід від об'єктів власності, передавши їх у володіння і користування іншому суб'єкту. Прикладом тут може бути оренда в держави майна, лізинг, організований державними структурами, передача в оренду держпідприємства в цілому.

У діапазоні максимальної і мінімальної меж комерціалізації

державних підприємств в аграрному секторі можливі проміжні варіанти. Вони визначаються державою, виходячи з тих завдань, що ставляться перед даним підприємством (з урахуванням сфери діяльності). Адекватно виникають різні варіанти управління державними підприємствами. При повній приватизації суб'єкт господарювання самостійно вибирає форму управління, при частковій — держава може брати участь у цьому процесі як спостерігач, контролер або як учасник колективного управління [5, с.190].

З огляду на нинішній кризовий стан аграрного виробництва варто вочевидь не тільки зберегти ряд державних підприємств, при цьому комерціалізувавши їх, але й створити державні кредитні та сервісні структури, лізингові, прокатні й консультаційні пункти, ветслужби. Зараз це вкрай необхідно. Власне в державних підприємствах доцільно виробляти сортові насіння, племінну худобу й ряд інших видів продукції.

ВИСНОВКИ

Становлення ринково-підприємницького (комерційного) середовища не вимагає різноманіття форм власності й господарювання. Неодмінною і достатньою умовою цього процесу (при наявності спеціалізації) є забезпечення всім суб'єктам економіки економічного і юридичного статусу товаровиробника й хазяїна виробництва. А останній не обов'язково має бути власником виробничих ресурсів. Він може їх одержати в тимчасове користування на умовах оренди, лізингу і т.п.

Підсумком аграрної реформи є розбудова нової для України моделі аграрної економіки ринкового типу. За такими ознаками, як форми власності і господарювання, механізми, що її регулюють, вона аналогічна "західним" моделям. У виробництві валової продукції сільського господарства в Україні пріоритетне місце займають приватні господарства. Майже 70% в економічному та соціальному аспектах результати реформ виявилися негативними. В останні роки дещо покращилися економічні показники роботи аграрних підприємств, що вказує на початок позитивної дії реформування. Але ще потрібні роки, щоб у економічному і соціальному аспектах сільське господарство досягло рівня 1990 р. Глибока аграрна криза обумовлена дією багатьох об'єктивних і суб'єктивних чинників. Серед останніх головним є низька дієздатність аграрної політики держави. Вона потребує якісної перебудови й насамперед визначення пріоритетів, якими є: сприяння дер-

жавного техніко-технічному забезпеченню сільського господарства, регулювання аграрного ринку, інноваційних процесів і земельних відносин.

Література:

1. Баланюк І. Деякі науково-методологічні аспекти реформування аграрного сектора економіки // Економіка України. — 2003. — № 5. — С. 67—73.
2. Варга В. Роль государства в рыночном хозяйстве // Мировая экономика и международные отношения. — 2004. — № 10. — С. 70—79.
3. Лукинов И. Активизация со-зидательной политики экономических реформ. Сочетание рыночных и государственных регуляторов // Экономика Украины. — 1998. — № 8. — С. 4—8.
4. Максименко Я. Собственность как экономическая категория // Бизнесформ. — 2005. — № 12. — С. 18—23.
5. Мельник А.Е., Корецкий Н.Х., Карпенко А.Н. Система отношений собственности и хозяйствования в аграрном секторе экономики. — Дніпропетровськ: Січ, 2000. — 392 с.
6. Саблук П.Т. Стан економіки і реформ в агропромисловому комплексі України та завдання вчених економістів-аграрників (довідь) // Економіка АПК. — 1999. — № 1. — С. 3—31.

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

АГРОСВІТ

ЖУРНАЛ ВИХОДИТЬ 24 РАЗИ НА РІК

Через редакцію передплата проводиться з будь-якого місяця!

Передплатний індекс: 21847

Свідоцтво КВ № 12177-1061 ПР від 11.01.2007 року

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з

ЕКОНОМІКИ

ЗАСНОВНИКИ:

- Рада по вивченню продуктивних сил України Національної академії наук України,
- ТОВ "ДКС Центр"

вул. Ливарська, 5, оф. 408
(044) 537 14 33, 223 26 28
e-mail: dks@kiev.relc.com